

DOKUMENTY A MATERIÁLY

BANSKOBYSTRICKÝ 16. VLASTIBRANECKÝ PEŠÍ PLUK V ROKOCH PRVEJ SVETOVEJ VOJNY – VZŤAH PLUKU K DOPLŇOVACIEMU OKRESU A NEBOJOVÉ AKTIVITY ÚTVARU *

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: 16th Defence Infantry Regiment of Banská Bystrica in the Years of Word War I. *Vojenská história*, 7, 3, 2003, pp 75 – 139, Bratislava.

The article is based up on historical literature of home and foreign provenience, supplemented with journal material and own archival research. Considering the geography of rather large complementary district of 16th defence regiment, the author points out some important personalities of the before-war, Slovak, political, economical and cultural life, who served in the regiment. The author succeeds in depiction of rather varied, vivid and accurate picture of Banská Bystrica at the beginning of war when the first battalions were leaving for the front. He rightly underlines the fact that the battalions of regiment were used as assistance in requisitions out of their complementary district in April and May of 1918. However the largest attention is paid to less known issue of activities of historical section of regiment created on the basis of command request at the beginning of 1917 within alternative battalion in Banská Bystrica. The article is concluded by the progress of occupation of the Slovak territory by the Czechoslovakian army from December 1918 to January 1919, when also the seats of battalions (Banská Bystrica, Balážske Ďarmoty and Jelšava) were occupied by 16th defence infantry regiment.

Military History. Slovakia. World War II. March 1939.

„Dupot konských kopýt, hrkotanie vozov, pokrikovanie pohoničov a rozkazy örmeštrov nedajú oddýchnuť duši. Už druhý týždeň putuje vozatajská kolóna bystrického pluku cez hory. Koníky navidomoči pochudli. Im treba rovina, lebo hory a ťažké vozy ich zničia. Kálman s Martinom sa už nepozerajú na sever, ale na juh. Tam kdesi je ich Čierny Hron, tam je i Kálmanova Úboč. Prešli už bohvie koľko vrchov a dolín, raz videli aj zasnežené horské bralá a putovaniu niet konca-kraja. V tomto kraji, ktorým teraz prechádzajú už i ľudia hovoria dajako ináč a ťažko im rozumieť. Ba videli už aj prvých ranených, a bystrický pluk putuje stále ďalej. Až po troch týždňoch sa zastavili pred veľkým mestom.“

Nechajme teraz Cigána Kálmana putovať v ústrety kolíznej situácii, ktorá rozhodujúcou mierou podmieňuje sujet zaujímavej novely Ladislava Ťažkého.¹ Pozornosť naopak sústredme na

* Referát bol v skrátenej verzii prednesený na vedeckej konferencii *Prvá svetová vojna – odraz vo verejnom živote, sociálno-ekonomických pomeroch a spoločenskom vedomí*, konanej v dňoch 11. – 12. júna 2002 v Bratislave.

¹ ŤAŽKÝ, L.: *Vojenský zbeh*. Bratislava 1962, s. 10-11.

lexikálne spojenie „bystrický pluk“ uvedené v citovanom úryvku. Práve tejto realii – 16. uhorskému kráľovskému vlastibraneckému (teda honvédkemu) pešiemu pluku (úplný oficiálny názov útvaru) budeme venovať pozornosť v nasledujúcom príspevku.² Zameriame sa pritom na obdobie prvej svetovej vojny, no s rozhodujúcim dôrazom na preraktovanie vzťahu útvaru k vlastnému doplňovaciemu okresu a jeho nebojové aktivity.

Vypuknutím prvej svetovej vojny v lete roku 1914 sa zavřila dvadsaťosemročná mierová existencia spomenutého pluku.³ Počas „veľkej“ vojny sa banskobystriční honvédi postupne zúčastnili vojnových operácií proti ruskej, rumunskej a nakoniec aj proti talianskej armáde.⁴

Rovnako ako v mieri, tak aj vo vojne sa početné stavy pluku doplňali z okresu, ktorý bol vzhľadom na vtedajšie administratívno-právne členenie Uhorska tvorený z území Zvolenskej, Novohradskej a Gemersko-malohontskej župy. Sidlom tohto doplňovacieho okresu bola Banská Bystrica a jeho nadriadeným orgánom pred prvou svetovou vojnou i počas nej bolo veliteľstvo III. doplňovacej honvédskej oblasti v Košiciach (Kassa).

Spomínaný doplňovací okres nebol úplne identický s doplňovacím okresom lučeneckého 25. pešieho pluku spoločnej cisársko-kráľovskej armády, no z väčšej časti sa tieto sféry kryli.⁵

Na tomto mieste treba spomenúť, že národnostne zmiešané teritória troch uvedených, navzájom susediacich, žúp mali dôležitý vplyv na národnostné zloženie pluku. Popritom však treba brať do úvahy aj všeobecné úsilie honvédskeho veliteľstva vykazovať vo svojich útvaroch čo najviac Maďarov a Nemcov⁶, a samozrejme aj ďalšie špecifiká doplňovania rakúsko-uhorskej armády.

V roku 1914 mali Slováci v tomto útvaru 41 percentné zastúpenie.⁷ Štatistický údaj z apríla roku 1917 (rozhodujúcim momentom pri evidencii bolo problematické jazykové kritérium) registruje 24, 2 percenta Slovákov.⁸ Nasledujúceho roku 1918 v pluku slúžilo už len 22 percent slovenských bojovníkov.⁹

V geograficky pomerne rozsiahlom doplňovacom okrese 16. honvédskeho pešieho pluku sa nachádzali silnejšie centrá predvojnového slovenského národného života v Uhorsku – Banská Bystrica (Besztercebánya), Zvolen (Zólyom), Brezno (Breznóbánya), Revúca (Nagyőrce), Tisovec (Tiszolcz) a iné, počtom obyvateľov menšie a menej významné.

Môžeme však konštatovať, že slovenskí občania Tisovca boli vo vzťahu k národno-empañnému úsiliu pred vojnou zrejme najagilnejší, a to vo viacerých smeroch. Pre tisoveckých Slovákov, ktorí počas prvej svetovej vojny bojovali v rozličných útvaroch rakúsko-uhorskej armády

²Tento útvar si nemožno zamieňať s bjelovarským 16. peším plukom spoločnej cisársko-kráľovskej armády „baróna Giesla“ alebo s krakovským 16. peším plukom rakúskej vlastibrany (Landwehru).

³16. uhorský kráľovský honvédskejší peší pluk vznikol v roku 1886 (do roku 1890 niesol pomenovanie „polbrigáda“). Základom pre jeho vznik boli tri pôvodné honvédske pešie prápory: 53. zvolensko-tekovský honvédskejší prápor (Banská Bystrica, Besztercebánya), 52. novohradský honvédskejší prápor (Balázske Ďarmoty, Balassagyarmat) a 51. gemerský honvédskejší prápor (Jelšava, Jolsva). Banskobystriční prápor sa v konštituovanom pluku („polbrigáde“) stal I., balážskodarmotský II. a jelšavský III. Vznik útvaru ako vyššej jednotky nijako nedeterminoval skutočnosť, že I. prápor bol aj naďalej regionálne určený pre Zvolenskú župu, II. pre Novohradskú župu a III. prápor pre Gemersko-malohontskú župu. Do roku 1912 sa v pluku vystriedalo deväť veliteľov.

⁴Bojová účasť pluku v I. svetovej vojne sa začala realizovať dňa 17. augusta 1914 etapovitým presunom útvaru po častiach na východný (severný) front. Pluk v rokoch 1914 – 1916 bojoval práve na tomto bojisku. Začiatkom septembra roku 1916 bol presunutý do Sedmohradska a tu nasadený proti rumunskej armáde. Koncom júla roku 1918 sa začal presun jednotiek pluku na taliansky (juhozápadný) front, kde sa v priebehu augusta útvar skompletizoval. Tu bojoval až do rozpadu rakúsko-uhorských armád.

⁵Bližšie porovnaj mapové schémy: GONDA, A.: Világostól Szarajevóig – A Magyar Honvédség 150 éve, 2. Budapest 1999, s. 81.

⁶HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska, IV. zväzok, 1914 – 1939. Bratislava 1996, s. 28.

⁷Tamže, s. 27.

⁸DESEÖ, L.: A m. kir. besztercebányai 16. honvéd gyalog ezred története. Budapest 1941, s. 317; Pre označenie slovenskej národnosti autor v texte využíva výlučne pejoratívne označenie „tót“.

⁹HRONSKÝ, ref 6, s. 27.

dy, pričom viacerí z nich neskôr pôsobili aj v československých légiách, môžeme použiť pracovné označenie „tisovecká skupina“.¹⁰

Existencia útvaru a jeho pevné teritoriálne väzby boli dôvodom toho, že počas trvania svetového konfliktu v pluku slúžili viaceré osobnosti predvojnového slovenského politického, kultúrneho i hospodárskeho života. Niektorí (vtedy ešte) honvédi sa naopak zapísali do dejín Slovenska až neskôr. Konkrétne môžeme vymenovať viacerých z nich so stručnou charakteristikou ich osudu.

Ako záložný dôstojník slúžil v etapnom domobraneckom prápore III/16 a pri náhradnom prápore pluku v rokoch 1914 – 1916 významný básnik slovenskej moderny Ivan Krasko (vlastným menom Ing. Ján B o t t o).¹¹

Vo februári roku 1915, pri akcii v priestore Staszkówka v južnom Poľsku, bol ťažko zranený s doživotnými následkami Janko F i l i p ě a – vedúca osobnosť tajného predvojnového študentského spolku „Mor ho!“.

Medzi padlými príslušníkmi pluku v októbri roku 1914 bol aj predstaviteľ slovenského národno-emancipačného pohybu v Novohrade pred 1. svetovou vojnou „horlivý a povedomý Slováč“ Ján T a k á ě, rodom z už spomínaného Tisovca.¹²

Jedným zo zajatých práporčíkov útvaru v júni 1916 bol aj Branislav M a n i c a – neskorší dôstojník československých légii v Rusku a generál.¹³ Spolu s ním v československých légiách pôsobili aj bývalí honvédi a jeho krajanovia Karol Č i p k a, Rudolf S l a b e j a iní.¹⁴ Poslední štyria menovaní patrili takisto do rámca „tisoveckej skupiny“.

Reprezentantom miestnej slovenskej národnej rady pri historickom rokovaní o hladkom prezatí mesta československou brannou mocou v Banskej Bystrici dňa 20. decembra 1918 bol aj Július L i c h n e r – bývalý záložný poručík pluku.

Dramatické, avšak pochopiteľne nie úplne ojedinelé, boli aj vojnové osudy dvoch bansko-bystrických učiteľov – záložných dôstojníkov Gustáva S m i d u a Alexandra S v o r á k a. Prvý menovaný nastúpil vojenskú službu už v auguste roku 1914, po vyhlásení všeobecnej mobilizácie. Počas gorlickej ofenzívy v máji nasledujúceho roku 1915 bol ťažko zranený. Po vyliečení bol opäť poslaný na východný front. Neskôr sa zúčastnil bojov proti rumunskej a talianskej armáde, záver vojny ho údajne zastihol na Balkáne. Alexander Svorák bol zase v prvej fáze gorlického prielomu zajatý cárskou armádou a tri roky potom strávil v rôznych ruských zajateckých táboroch. Obaja spomínaní bývalí záložní dôstojníci pluku sa po ukončení prvej svetovej vojny šťastne vrátili do Banskej Bystrice a pokračovali v pedagogickej činnosti.

Niektorí slovenskí inteligenti, ktorí mali nastúpiť službu v tomto pluku, sa tejto pre nich desivej alternatíve pokúšali vyhnúť intervenovaním u politika a predsedu Slovenskej národnej strany Matúša Dulu, ktorý mal ďalšie kontakty, prípadne aj na vplyvnejších miestach. Konkrétne takúto iniciatívu vyvíjal napríklad lučenecký advokát a „politický samorast“ Ľudovít B a z o v s k ý a takisto Ján M e d v e c k ý. Zatiaľ čo Ľ. Bazovskému sa podarilo vojenskému nasadeniu vyhnúť, J. Medvecký mal menej šťastia a vo februári 1917 musel odísť na front do Sedmohradska.¹⁵ Úsilie týchto mužov priamo súviselo s vtedajšou vojskopolitic-

¹⁰„Tisoveckú skupinu“ tvorili napríklad: JUDr. Vladimír Daxner (25. peší pluk), Igor Daxner (29. prápor poľných strelcov), Ivan Daxner (12. pluk poľného delostrelectva), Ján Gustáv Čipka (85. peší pluk) a viacerí príslušníci 16. honvédskeho pešieho pluku, ktorých spomíname ďalej.

¹¹SLAVKOVSKÁ, G.: Dva dokumenty o vojenskej službe Ivana Krasku v prvej svetovej vojne. In: Obzor Gemera, roč. 11, 1980, č. 3, s. 143.

¹²Slovenský denník, roč. 5, 1914, č. 174, s. 2.

¹³Vojenský ústredný archív Praha (ďalej len VÚA Praha), Služební výkaz – Branislav Manica; taktiež: DESEŇ, ref 8, s. 246.

¹⁴VÚA Praha, Služební výkaz – Karol Čipka; Služební výkaz – Rudolf Slabej.

¹⁵Svedectvom priamej frontovej účasti J. Medveckého je poznámka v korešpondencii jeho brata zrejme zaznamenaná iba mimochodom: „Brat Janko odchodí zajtra na frontu čo zugsführer (teda čatár – pozn. P. Ch.) s offic. skúškami pri 16. honv. pluku.“ Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin (ďalej len ALU SNK Martin), f. Ľ. Medvecký, sign. 42 E 78, List Ľ. Medveckého A. Štefánkovi zo dňa 28. februára 1917.

kou atmosférou, spojenou s ich obavami z frontovej služby, ďalšieho možného šikanovania nadriadenými a takiež z prípadnej smrti v boji.

Výpočet ďalších významnejších Slovákov, ale aj Maďarov, ktorí dlhší alebo kratší čas v pluku slúžili, resp. útvár do ich života väčšou či menšou mierou zasiahol, by si zasluhoval ďalší samostatný podrobný výskum.

Civilné obyvateľstvo Banskej Bystrice a celého doplnovacieho okresu sa do kontaktu s plukom dostávalo vo viacerých rovinách. Napríklad prostredníctvom odchodov pochodových práporov z Banskej Bystrice na front. Ceremonie vzťahujúce sa na tieto odchody boli s pribúdajúcimi rokmi a narastajúcim otupením obyvateľstva menej veľkolepé. Prvý pochodový prápor odišiel „na pozície“ dňa 24. augusta roku 1914,¹⁶ posledný 15. septembra roku 1918.¹⁷

Situácia z augusta roku 1914, keď v miestach posádok pluku pri odchode poľných práporov na front panovalo obrovské nadšenie z vojny, sa už nikdy v takých rozmeroch nezopakovala. Pokúsme sa v krátkosti priblížiť tieto augustové udalosti.

Veľkolepé slávnostné obrady sa vtedy konali najmä v Banskej Bystrici. Už pri príležitosti rakúsko-uhorského vypovedania vojny Srbsku mal veliteľ pluku plk. Franz Hill¹⁸ z balkóna vily pri mestskom parku, kde býval, k manifestujúcim Banskobystričanom a prítomným príslušníkom brannej moci prejav, v ktorom zdôraznil dejinnosť okamihu a odhodlanie bojovať za monarchiu.¹⁹

Redaktor renegátskeho týždenníka *Krajan* v čísle z 20. augusta 1914 situáciu v meste videl nasledovne: „Odkedy je mobilizácia nariadená, v meste Besztercebánya panuje veľká oduševnenosť a pohyblivý život.“²⁰

15. augusta 1914 sa pravdepodobne na vojenskom cvičisku v Radvani nad Hronom konala poľná omša pre odchádzajúci prápor I/16. Osobne ju celebroidal banskobystrický biskup Wolfgang Radnai. Po jej skončení, príhovoroch biskupa a kanonika Izidora Machoviča (Machovicha) nasledovalo opätovné zloženie vojenskej prisahy. Pri tejto príležitosti mal k maďarským príslušníkom práporu prejav jeho veliteľ mjr. Rudolf Kapusták (Kapustyák). Slovenským bojovníkom uvedeného práporu, odchádzajúcim na východný front bojovať za svätostefanskú korunu, sa po slovensky prihovoral v pluku obľúbený dôstojník stot. Pavol Zachar, rodom z Nitry.

Dopoludnia 17. augusta 1914 začal postupný transport pluku na front vlakovou dopravou. Už od rána sa pri tejto príležitosti zhromažďovalo na železničnej stanici v Banskej Bystrici obyvateľstvo i zástupcovia úradov, aby sa s honvédmi slávnostne rozlúčili. Príhovor mal hlavný župan Zvolenskej župy a designovaný vládny komisár barón Ludovít Kürthy, po ňom s povzbudzujúcim prejavom opäť vystúpil veliteľ pluku. Za veľkých ovácií zhromaždeného obyvateľstva, zvukov cigánskej hudby, ale aj emóciami nabitých scén rozchodu s príbuznými odišiel potom prápor I/16 po dvoch etapách železničnou dopravou na bo-

¹⁶DESEÖ, ref 8, s. 33.

¹⁷A 16-os honvéd, roč. 2, 1918, č. 19, s. 8.

¹⁸Franz Hill [tiež Hill Ferencz, *1859 Bratislava + 29. august 1914 Tarnawatka v Haliči (dnes Poľsko), pochovaný tamtiež]. Dôstojník pechoty spoločnej cisársko-kráľovskej armády a uhorského honvédstva. Dlhé obdobie bolo jeho pôsobenie v rakúsko-uhorskej armáde spojené s bratislavským 72. peším plukom spoločnej armády. Ako dôstojník honvédstva pôsobil v Debrecíne (Debrecén), v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár) a v meste Gyula. V roku 1912 prevzal velenie nad banskobystrickým plukom honvédov od plukovníka Alfréda Weebera a do mesta sa presťahoval aj s manželkou. Po vypuknutí vojny odišiel so svojim útvárom na východný (severný) front. 29. augusta 1914, teda deň po kríze cisársko-kráľovských armád v komaróvskej bitke, bol zabitý v boji (v blízkosti jeho stanoviska explodoval ťažký granát). Osobnosť plk. Franza Hilla dobre ilustruje predvojné mierové obdobie pluku i diametrálne odlišnú vojnovú realitu.

Hodnostný postup plk. F. Hilla: 1878 – kadet, 1879 – poručík, 1885 – nadporučík, 1891 – stotník, 1903 – major, 1908 – podplukovník, 1911 – plukovník.

¹⁹VANSOVÁ, T.: Ján Vansa. Liptovský Sv. Mikuláš 1948, s. 169.

²⁰Krajan, roč. 10, 1914, č. 34, s. 4.

jisko. Poobede ho nasledoval štáb pluku spolu s oddielom sáperov (ženistov) a gul'ometnými oddielmi I-III.²¹

Nasledujúceho dňa 18. augusta 1914 v podobnom kontexte opustil Jelšavu prápor III/16.²²

V prápore II/16 v Balážskych Ďarmotách vládla ešte pred odchodom na front optimistická víťazná nálada. Podceňovanie nepriateľa sa prejavovalo aj v tom, že mužstvo zostavilo sarkastický jedálny listok, kde nechýbali také špeciality, ako „ruská pečeň s francúzskym šalátom“, „srbské mleté mäso“ či „sibírska zmrzlina“...²³

V hektickom mesiaci august 1914 veliteľ pluku plk. Franz Hill vnímal triumfálne oslavy prameniace z vypuknutia vojny i bombastickú cestu na front lemovanú štátnymi zástavami, hojnosťou jedla, pitia, dobrej nálady a s vierou, že idú „vítazit“.²⁴ Nemohol vtedy tušiť, že august 1914 je nielen preňho posledným mesiacom života i vojenskej kariéry ukončenej ovenčeným dreveným krížom v Haliči ...

Aký rozdiel medzi augustom 1914 a decembrom 1918! Pred Vianocami roku 1918, keď honvédi z Banskej Bystrice odchádzali definitívne, sa u obyvateľstva už nestretávali s tými prejavmi obdivu, hrdosti a nacionálneho vzopätia ako na začiatku svojej bojovej cesty. Prevažoval nezáujem kombinovaný s hnevom a škodoradnosťou.

Odchody jednotiek pluku na front počas vojny boli zároveň vždy dobrou príležitosťou, kde sa mohli prezentovať a „blysnúť“ významní zástupcovia administratívneho aparátu mesta alebo župy a takisto aj predstavitelia cirkvi.

Kontakt s významnými úradnými činiteľmi udržiavali aj sami dôstojníci, najmä pri vojenských úspechoch pluku. Napríklad banskobystrického mešťanosta Júliusa Cesnaka (Czesznáka) o dosiahnutí citadely pevnosti Brest-Litovsk v auguste roku 1915 informoval prostredníctvom poľnej pošty mjr. Rudolf Kapusták (Kapustyák).²⁵ Mešťanosta sa však o tejto udalosti dozvedel aj z listu veliteľstva 39. honvédskej pešej divízie.²⁶

Kontakt obyvateľstva a útvaru sa realizoval aj prostredníctvom oficiálnych spoločenských akcií a osláv, o čom sa ešte zmienime.

Ďalej k vzťahu pluku a civilného obyvateľstva doplnovacieho okresu dochádzalo prostredníctvom zmobilizovaných rodinných príslušníkov, priateľov a známych. Pozoruhodným pramenným materiálom je v tejto súvislosti obojstranná korešpondencia.

Regionálna tlač vo väčšej a nadregionálna tlač v menšej miere (slovenská a aj maďarská) a taktiež časopis pluku prinášali počas trvania vojnového konfliktu informácie o významných alebo povýšených príslušníkoch útvaru, zajatých alebo padlých.

Na oficiálnej úrovni sa o príslušníkoch pluku počas prvej svetovej vojny publikovali iba oslavné štylizácie. Národnostné problémy, ktoré rakúsko-uhorská armáda a monarchia vôbec mala, a ktoré sa premietali aj v tomto pluku, sa obchádzali, resp. bagatelizovali. Ich deštruktívna sila sa potom v plnej nahote ukázala práve koncom roka 1918.

* * *

Nebojové aktivity 16. honvédskeho pešieho pluku počas prvej svetovej vojny stoja síce akoby v tieni rozhodujúcich a často tragických udalostí na frontoch, no zanedbateľné rozhodne nie sú.

²¹Tamže; DESEÖ, ref 8, s. 17-18.

²²Gömör-Kishont vármegyei közlöny, roč. 35, 1914, č. 34, s. 6.

²³Nógrádi hírlap, roč. 42, 1914, č. 33, s. 3.

²⁴DESEÖ, ref 8, s. 17-18.

²⁵Štátny okresný archív Banská Bystrica (ďalej len ŠOKA Banská Bystrica), f. Magistrát Banská Bystrica, šk. 481, sign. 78, List poľnej pošty mjr. R. Kapustáka (Kapustyáka) mešťanostovi J. Cesnakovi (Czesznákovi) zo dňa 27. augusta 1915.

²⁶ŠOKA Banská Bystrica, f. Magistrát Banská Bystrica 1915, šk. 481, sign. 78, M. kir. 39. honvéd gyalog hádosztály parancsnokság. 389/5 op. szám. 1915.

Popri udržaní frontovej línie bolo pre Rakúsko-Uhorsko priam životne dôležité zabezpečenie bezproblémového prísunu surovín pre armádu zo zázemia. S tým úzko súvisela aj naliehavá nutnosť zaistiť poriadok a pokoj v tomto priestore.

V apríli a máji roku 1918 boli napríklad prápory pluku použité ako asistencia pri rekviráciách, avšak mimo svojho doplňovacieho okresu (v Báčsko-Bodrogskej župe, v Solnočkej župe, v Peštianskej župe a inde). Po ukončení tejto služby honvédi v júni spomenutého roku plnili úlohy vojenských žandárov aj v Budapešti a Temešvári (Timișoara).²⁷ Honvédi bansko-bystrickej posádky dohliadali v zázemí aj na pracovné nasadenie vojnových zajatcov.

Niektorí honvédi (najmä dôstojníci) mali v závere prvej svetovej vojny možnosť vidieť aj posledného uhorského kráľa a rakúskeho cisára Karola IV. počas jeho návštev v blízkosti frontu.

Menej známou, no o to významnejšou kapitolou existencie útvaru počas prvej svetovej vojny, je problematika aktivít jeho historického oddelenia. Toto oddelenie vzniklo na základe požiadavky velenia pluku začiatkom roku 1917 v rámci náhradného práporu v Banskej Bystrici. Za cieľ si kládlo okrem akvizičnej činnosti, finančnej zbierky na podporu vojnových vdov a sirot aj vyhotovenie malieb významných padlých dôstojníkov útvaru (podľa predlôh z fotografií). V tejto súvislosti v povedomí historického oddelenia a dôstojníctva pluku na prvom mieste ostávala najmä osobnosť už spomenutého padlého plk. Franza Hilla.²⁸

Historické oddelenie sústredovalo exponáty i maľby do „plukovného múzea“. Zároveň informovalo o stave podporného fondu na stránkach svojho periodika.

Tlačovým orgánom historického oddelenia, a v podstate celého útvaru, bol časopis *A 16-os honvéd*, ktorý začal vychádzať v Banskej Bystrici dňa 1. júla roku 1917. Išlo o dvojtýždenník vydávaný v rokoch 1917 – 1918. Výtlačok z jeho predaja bol venovaný na spomenutý fond podpory vdov a sirot po padlých honvédoch. Kompozícia časopisu nebola náročná a úsilie publikujúcich smerovalo k vyjadrovaniu lojality monarchii a vlasti. Nutný vzťah civilného a vojenského sektoru sa prejavoval aj na stránkach tohto časopisu, kde sa priestor venoval aj reklame rôznych firiem. Posledné číslo časopisu *A 16-os honvéd* vyšlo pravdepodobne 1. novembra roku 1918. Toto periodikum doposiaľ predstavuje veľmi dôležitý archívny prameň pre poznanie dejín útvaru počas prvej svetovej vojny a čiastočne aj pre poznanie situácie v zázemí.

Ďalšou iniciatívou historického oddelenia útvaru s humanitným charakterom bolo vydávanie pohľadníc poľnej pošty s vojenskými motívmi. Financie získané z ich predaja boli použité na rovnaké ciele, ako v prípade časopisu. Autorom návrhov aplikovaných na tieto pohľadnice bol predovšetkým zmobilizovaný talentovaný absolvent budapeštianskej výtvarnej akadémie rotný (a zároveň kadet ašpirant) Koloman Tichy z Rožňavy. V priebehu roku 1917 K. Tichy vytvoril viacero vojnových námetov najprv rytím do linolea a neskôr kresbou hneďým tušom (sépiou). V menšej miere počas roka 1918 na realizácii takto využitých kresieb autorsky participoval aj záložný práporčík Rudolf Lazetzky (jeho námety sú podľa nášho názoru umelecky menej zvládnuté).²⁹

Počas prvej svetovej vojny pluk zorganizoval alebo sa podieľal na organizácii viacerých spoločenských akcií. Napríklad dňa 1. júla roku 1917 pluk v Banskej Bystrici usporiadal veľké letné oslavy. Patronát nad akciou okrem pplk. Antona Raitha (veliteľa náhradného práporu) prevzali aj manželky niektorých dôstojníkov pluku a taktiež manželky významných úradných činiteľov mesta a Zvolenskej župy.³⁰ Súčasťou týchto letných osláv boli aj viaceré atrakcie

²⁷Bližšie pozri: DESEŇ, ref 8, s. 332-336.

²⁸Bližšie pozri: *A 16-os honvéd*, roč. 1, 1917, č. 1, s. 4.

²⁹Rozsiahla zbierka týchto pohľadníc je v súčasnosti umiestnená vo fondoch Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.

³⁰Konkrétne to boli: manželka pplk. A. Raitha, vdova po plk. F. Hillovi, manželka J. Cesnaka (Czesznáka) a manželka podžupana M. Répássyho.

pre deti i dospelých. Samozrejme nemohlo chýbať občerstvenie. Slávnosti boli zároveň využité aj na podpornú finančnú zbierku. Čistý výtazok z akcie po jej ukončení bol viac ako 20 000 korún v prospech plukovného fondu.³¹

Pluk sa svojimi spoločenskými aktivitami verejnosti predstavil aj v poslednom vojnovom roku 1918. 29. júna 1918 bola v budove postavenej pre štátne katolícke gymnázium (kde bola počas vojny umiestnená vojenská nemocnica)³² inštalovaná výstava 16. honvédskeho pešieho pluku. Na nej bola prezentovaná korisťná výzbroj a výstroj získaná z bojísk, portréty dôstojníkov od viacerých autorov i rozličné práce vojakov. Výstava spojená s viacerými sprievodnými podujatiami trvala do 7. júla. V tomto mesiaci bola sprístupnená aj v Balážskych Ďarmotách (25. júla 1918). Jej ďalšie inštalovanie prebehlo po dôkladných prípravách aj v tretej župe doplňovacieho okresu pluku – v Gemeri-Malohonte. V Rimavskej Sobote (Rimaszombat) bola výstava otvorená dňa 8. septembra uvedeného roku v priestoroch zjednoteného protestantského gymnázia.³³ Na margo týchto výstav môžeme uviesť, že ich nosnou myšlienkou bolo demonštrovať jednotu armády a mestskej maďarskej spoločnosti a samozrejme opäť preukázať oduševnelé vlastenectvo. Z výstavy bol publikovaný aj katalóg.³⁴

K nebojovým aktivitám útvaru počas prvej svetovej vojny patril aj šport s dôrazom na brannú zdatnosť potrebnú v boji, ale aj oddych. Napríklad v júni roku 1917 z iniciatívy npor. J. Soltisza usporiadal náhradný prápor v Banskej Bystrici branné hry pre mužstvo pochodových rôt. (Súťažilo sa v hode granátom, v zápase s bodákom, v pretekoch hliadok a v behu s plným poľným výstrojom).³⁵ V októbri tohto roku bol v meste pod Úrpínom odohraný aj futbalový zápas medzi celkami Zvolena a Banskej Bystrice. Výtazok zo vstupného bol použitý opäť na fond vdov a sirôt.³⁶ Športové preteky boli tiež súčasťou rôznych spoločenských podujatí, na organizovaní ktorých sa pluk podieľal.

Myšlienka spracovať dejiny pluku bola v okruhu príslušníkov jeho historického oddelenia aktuálna ešte koncom prvej svetovej vojny. K jej realizácii v tomto období aj kvôli rozpadu rakúsko-uhorskej brannej moci a monarchie vôbec nedošlo. V kontexte nasledujúceho historického vývinu je azda trochu paradoxné, že spracované dejiny pluku vyšli počas druhej svetovej vojny.³⁷

Na počesť postupu pluku v gorlickej ofenzíve roku 1915 sa pamätným dňom útvaru stal 2. máj.³⁸

Prvá svetová vojna bola aj v rakúsko-uhorskej armáde charakteristická masovým využitím fotoaparátov. Pluk mal dokonca aj vlastných fotografov. Množstvom fotografií zo života útvaru v súčasnosti disponuje Vojenský historický archív v Budapešti. Ďalšie sú rozptýlené v iných archívoch (aj na Slovensku) alebo v súkromných zbierkach.

³¹A 16-os honvéd, roč. 1, 1917, č. 2, s. 3-4.

³²Nie je bez zaujímavosti, že táto budova (dnes budova ekonomickej fakulty) mohla svojmu pôvodnému účelu začať slúžiť až v školskom roku 1921 – 1922. Bližšie k tejto problematike pozri: RICHTER, O. a kol.: Banskobystrické gymnázium. Martin 1983, s. 127.

³³Bližšie pozri: A 16-os honvéd. 2, 1918, č. 19. s. 1-3.

³⁴A M. kir. Besztercebánya 16. honvéd gyalogezred hadikiállitásanak katalógusa. Besztercebánya 1918.

³⁵A 16-os honvéd, roč. 1, 1917, č. 1, s. 7.

³⁶A 16-os honvéd, roč. 1, 1917, č. 8, s. 11.

³⁷Bližšie pozri: DESEŐ, ref 8; Autor publikácie víťaz Lajos Deseő bol dôstojníkom rakúsko-uhorskej a neskôr maďarskej armády. V medzivojnovom období dokonca dosiahol hodnosť generála. Popri vojenskej profesii sa zaoberal aj vojenskými dejinami. V 16. honvédskom pešom pluku pôsobil v roku 1917 a čiastočne aj v roku 1918 vo funkcii veliteľa práporu. Táto okolnosť má vplyv (domnievame sa, že viac pozitívny) na úroveň citovaného textu. Práca je dotvorená početnými mapovými náčrtmi bojových situácií a taktiež prehľadmi aktívnych i záložných dôstojníkov v jednotlivých etapách bojovej cesty pluku. Okrem tejto práce je Lajos Deseő aj autorom alebo spoluautorom iných prác zameraných predovšetkým na obdobie prvej svetovej vojny. Napr.: Az 1914 – 17. évi osztrák-magyar-orosz háború. Debrecén 1925, alebo Erdélyi ezredeak a világháborúban. Budapest 1940 (spoluautor).

³⁸DESEŐ, ref 8, s. 4.

Rok 1918 bol rokom, ktorý znamenal rozchod Slovákov s rakúsko-uhorskou monarchiou. Rozpad „žalára národov“ a jeho brannej moci, vznik nástupníckych štátov a následný politico-geografický vývin vplýval aj na bansko-bystrický 16. honvédskejší peší pluk.

Prienik záujmov konštituovaných armád maďarskej a československej sa prejavil aj v evidencii tohto útvaru. Československá armáda prevzala pluk ako 16. strelecký pluk v januári 1919. Ešte v tomto období ho však vo svojich stavoch vykazuje aj maďarská ľudová armáda (v jej evidencii od 11. novembra 1918 do 22. februára 1919). K týmto informáciám je nutné pristupovať veľmi opatrne a s tým, že ide iba o tabuľkové údaje nesúvisiace s vtedajšou realitou početného stavu útvaru.³⁹ Vráťme sa však teraz k rozpadu rakúsko-uhorskej armády.

Poľný pluk útvaru, dislokovaný na talianskom fronte, zanikol začiatkom novembra roku 1918. Dňa 3. novembra 1918 totiž v Pergine padla do zajatia väčšina košickej 39. honvédskej pešej divízie⁴⁰ (vrátane jej veliteľstva). Nasledujúci deň preto pluku už nemal kto vydat' denný operačný rozkaz. Ďalšie aktivity poľného pluku od tohto okamihu boli preto len postupnou cestou do zajatia.

Náhradný prápor v Banskej Bystrici posilnený transportom honvédov, ktorým sa 1. novembra podarilo z talianskeho frontu odcestovať, i menšie jednotky, dislokované v Jelšave a v Balážskych Ďarmotách, však naďalej existovali. Ich prítomnosť stelesňovala fakt, že konštituovaná Maďarská ľudová republika týmito územiami de facto naďalej disponuje. Honvédi v posádkach boli v priebehu novembra a decembra využívaní ako orgány brachiálnej moci⁴¹, vykonávali strážnu službu a boli k dispozícii aj ako ochrana pri politických zhromaždeniach.

Postupne však tieto malé jednotky pluku spolu s ďalšími bezpečnostnými zložkami nemohli zvládnuť narastajúci chaos, vlastný pokles morálky a disciplíny i vývin politicko-geografickej a vojenskej situácie.

O tomto poslednom fakte svedčí aj tá skutočnosť, že pravdepodobne v polovici decembra roku 1918 dostal náhradný prápor rozkaz na presun do Zvolena.⁴² Mesto Banská Bystrica sa týmto rozhodnutím prakticky ocitlo bez akejkoľvek ochrany. Bývalí vojaci rôznych útvarov rakúsko-uhorskej armády, ktorí sa vrátili z bojísk i rozzúrené a hladné obyvateľstvo z okolia Banskej Bystrice toto vákuum využili na rabovanie i demolovanie vojenských objektov (vojenského skladu tzv. „magazínu“ nachádzajúceho sa na okraji štvrte Fončorda v smere na obec Podlavice, vojenskej nemocnice v budove katolíckeho gymnázia, Vojnového ošetrovacieho ústavu v Banskej Bystrici – Majeri, honvédskejších kasární a pravdepodobne aj ďalších objektov).

Podľa neskorších retrospektívnych „zjemňujúcich“ údajov bývalého hlavného mestského notára Vincenta Cserhelyiho sa bývalí príslušníci cisársko-kráľovskej armády v Banskej Bystrici „uspokojili s vyplienením vojenských skladov, že nesiahali na majetok občanov, ako sa to po iných mestách stalo“.⁴³

³⁹Bližšie pozri: SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj československé armády v letech 1918 – 1939. In: Sborník archivních prací, roč. 35, 1985, č. 1, s. 31; taktiež: Magyarország az első világháborúban. Budapest 2000, s. 780.

⁴⁰Magyarország, ref 39, s. 253.

⁴¹Dr. Samo Daxner v spomienkach uvádza prípad zákroku honvédov, ktorý sa uskutočnil zrejme koncom októbra alebo v novembri roku 1918. Trestný oddiel jelšavských honvédov bol vtedy vyslaný nad obec Revúčka, kde „húf ozbrojencov“ odzbrojil poľujúcich nadlesných a zoberal im ulovenú zverinu. Honvédi ozbrojencov zadržali a jedného z nich pravdepodobne na výstrahu zastreli. ALU SNK Martin, f. S. Daxner, sign. 80 H 12. s. 17, Župa Gemer-malohontská v dobe štátneho prevratu v rokoch 1918 – 1919.

⁴²VIZY, Z.: Balassagyarmat 1919. január 29. Wien 1974, s. 7.

⁴³ŠOKA Banská Bystrica, f. Magistrát Banská Bystrica, šk. 505, sign. 720, Zápisničná výpoveď p. Dr. V. Cserhelyiho – hlavného radcu.

Po návrate náhradného práporu späť do Banskej Bystrice sa situácia v meste upokojila. Škody však ostali a mesto ich muselo ešte niekoľko rokov po týchto udalostiach vyrovnávať.

V dobe, keď sa na politickej scéne rozhodovalo o ďalšom štátoprávnom vzťahu Banskej Bystrice, boli viacerí zostávajúci maďarskí príslušníci náhradného práporu pripravení postaviť sa na odpor aj československému vojsku. K honvédkym dôstojníkom ochotným bojovať proti nastupujúcemu československému vojsku patrili predovšetkým: plk. Gejza Sáfrán (neskôr generál maďarskej armády), stot. Alexander Gyürky, stot. Jozef Soltisz, npor. Žigmund Vízý a iní.

O nenásilnom obsadení mesta československou brannou mocou sa rozhodlo dňa 20. decembra 1918. V tento deň navštívil banskobystrického mešťanostu J. Cesnaka (Czesznáka) Miloš Kolesár, ktorý oblečený v rovnošate československého dôstojníka zohral úlohu kuriéra. Kolesár mešťanostu informoval o svojom poslaní rokovať práve v tejto vojenskej otázke. Využívajúc lest', mešťanostu upozornil aj na to, že na mesto z troch strán postupujú jednotky československého vojska a Banská Bystrica bude v najbližšej dobe obsadená.⁴⁴

Reagujúc na tieto informácie mešťanosta nariadil zvolať ešte v ten istý deň poradu maďarskej a slovenskej národnej rady. Na porade boli prítomní i zástupcovia maďarskej ľudovej armády, pričom honvédov zastupovali plk. G. Sáfrán a zrejme pplk A. Raith (?). Za slovenskú národnú radu sa schôdze zúčastnili Miloš Kolesár, Ivan Turzo, Július Lichner, Ivan Kulíšek, Karol Barták, Daniel Belluš a Ján Droba. Za maďarskú národnú radu bol prítomný neskorší známy iredentista Oskár Petrogalli.⁴⁵

Výsledkom rokovania zúčastnených strán bolo okrem iného aj prijatie smerníc odchodu honvédskej posádky z Banskej Bystrice.⁴⁶

V napätí a neistej situácii, pridŕžajúc sa prijatej dohody, teda veliteľstvo náhradného práporu v Banskej Bystrici spolu s ďalšími dôstojníkmi zvolilo alternatívu odchodu z mesta. 21. decembra 1918, sa na juh vlakmi evakuovala rozhodujúca časť náhradného práporu spolu s dôstojníkmi a niekoľkými vagónmi zbraní, munície a potravín. Keďže nasledujúci deň, 22. decembra 1918, bol Zvolen už obsadený československým vojskom, po železnici zostávala zvyšku maďarských jednotiek v meste na juh jediná úniková komunikácia cez Brezno a Tisovec. Pod vedením zál. por. Silárda Specknera a niekoľkých jeho druhov sa podarilo zorganizovať vypravenie vlaku, ktorý týmto smerom odišiel do Balážskych Ďarmôt s oneskoreniami.⁴⁷ Keďže miesta doplnovacieho okresu pluku, ktorými vlak prechádzal, boli veľmi nepokojné, pre istotu bolo potrebné vlak ozbrojiť guľometmi. Do Banskej Bystrice vstúpilo československé vojsko 22., resp. 23. decembra 1918.⁴⁸

29. decembra 1918 opustila Jelšavu posledná jednotka maďarskej armády.⁴⁹

Obsadením Balážskych Ďarmôt na juhu dňa 14. januára 1919, a Rožňavy na východe o týždeň neskôr, sa prakticky celé územie doplnovacieho okresu 16. honvédskeho pluku ocitlo v československých rukách. Tento stav samozrejme netrval dlho a čoskoro došlo k zmenám.⁵⁰

⁴⁴MEDVECKÝ, A. K.: Slovenský prevrat II. Trnava 1930, s. 185.

⁴⁵Tamže.

⁴⁶Tamže.

⁴⁷Tamže, IV. Trnava 1931, s. 188; taktiež: DESEŇ, ref 8, s. 267.

⁴⁸Viacerí slovenskí i českí autori zhodne udávajú dátum obsadenia mesta 22. decembra 1918 (napr.: VONDRÁČEK, K.: Československo-maďarská válka o Slovensko roku 1918 – 1919. In: Vpád maďarských bolševikov na Slovensko v roku 1919. Trnava 1938, s. 273; HRONSKÝ, ref 6, s. 103). V nedávnej dobe v Maďarsku vydaná citovaná práca encyklopedického charakteru však udáva dátum 23. decembra 1918 (Magyarország az első világháborúban. Budapest 2000, s. 179).

⁴⁹HADAR, I.: Vojenské dejiny Jelšavy. Jelšava 1997, s. 15.

⁵⁰Bližšie o udalostiach súvisiacich s obsadením mesta Balážske Ďarmoty československým vojskom a následným zvratom vojenskej situácie pozri: VIZY, Zs.: Balassagyarmat. 1919. január 29. Wien 1974; taktiež: VONDRÁČEK, ref 48, s. 280-281.

Na jar roku 1919 sa v boji proti sebe stretli aj bývalí príslušníci 16. honvédskeho pešieho pluku.⁵¹ Jední v radoch maďarskej červenej armády, druhí v útvaroch československého vojska. Tieto udalosti, hoci zaujímavé a dramatické, však už prekračujú rámec predmetnej problematiky.

* * *

Po ukončení prvej svetovej vojny a konsolidácii pomerov medzi obyvateľstvom sledovaného doplnovacieho okresu pluku i u jeho bývalých príslušníkov naďalej pretrvávali silné reminiscencie na uplynulé vojnové udalosti. Toto bola samozrejme stránka pamäte tých živých. Mŕtvi však zostali s útvarom spojení naveky. V dôsledku významných historicko-spoločenských zmien v roku 1918 sa väčšina z nich dostala na oficiálnej úrovni do úzadia v porovnaní s padlými príslušníkmi československých légií. Je preto prirodzené, že pamiatka pluku intenzívnejšie žila v medzivojnovom Maďarsku, kde sa bývalí spolubojovníci stretávali. Tento trend potom vyvrcholil vydaním dejín útvaru v roku 1941.

Dominantný faktor, že išlo o pluk honvédstva, ktoré takisto stelesňovalo Uhorsko, bol príčinou nevelkého záujmu slovenských historikov v minulosti. Ale napriek tomu opísané skutočnosti sú neoddeliteľnou súčasťou regionálnych dejín Slovenska.

Práve tieto momenty nás nesmierne inšpirovali k hlbšiemu štúdiu predmetnej problematiky.

Vypuknutím „veľkej“ vojny sa život v meste či na vidieku (v našom prípade v aplikácii na juh dnešného stredného Slovenska v súvisi s honvédsym plukom) nezastavil. Armáda a vojenstvo doň však zasahovali počas trvania konfliktu maximálnou mierou.

Náčrtom uvedených aktivít na úrovni jedného pluku uhorského honvédstva sme zároveň chceli priblížiť aj iné stránky života vojenských útvarov a vojakov počas prvej svetovej vojny.

Na začiatku 60. rokov tieto momenty literárne spracoval, ako sme už spomenuli, L. Ťažký. Aj u iných prozaikov však badáme, že sa inšpirovali opísanými skutočnosťami.

---

⁵¹Maďarská červená armáda mala vo svojich stavoch hornozemský 16. peší pluk. Bázou na jeho sformovanie bolo mesto Balázske Ďarmoty. Do tohto útvaru boli prijímaní bývalí honvédi pluku a zrejme aj utečenci z územia dnešného Slovenska.

Organizačná podriadenosť banskobystriického 16. honvédskeho pešieho pluku na začiatku prvej svetovej vojny v auguste roku 1914

ÚTVAR	VELITEĽ
4. rakúsko-uhorská armáda	gen. M. Auffenberg
VI. rakúsko-uhorský armádny zbor	gen. S. Boroevič
39. uhorská honvédska pešia divízia	gen. I. Hadfy
78. uhorská honvédska pešia brigáda	gen. J. Foglár
16. uhorský honvédskejší pluk	plk. F. Hill

Velitelia 16. honvédskeho pešieho pluku počas prvej svetovej vojny

DOBA PÔSOBENIA	VELITEĽ	POZNÁMKA
1912 – august 1914	plk. F. Hill	Zabitý v bitke pri Komarówe dňa 29. augusta 1914
september 1914 – apríl 1916	pplk. J. Mestitz	
apríl 1916 – máj 1918	pplk. L. Juhász	
máj 1918 – začiatok novembra 1918	pplk. K. Schmidt	Zranený na talianskom fronte v lokalite Meletta dňa 24. októbra 1918

Národnostné zloženie 16. honvédskeho pešieho pluku v rokoch 1914, 1917 a 1918 vyjadrené percentách

	1914	1917	1918
Slováci	41	24,2	22
Maďari	56	67,2	55
Nemci		2,1	8
Rumuni		3,0	12
Srbi, Chorváti		0,6	1
Rusíni		2,5	1
Poliaci		0,2	
rôzni	3	0,2	1